

27.49x32.33	1/2	14	עמוד	מקור ראשון - יומן	04/2022	81420848-5
עידית בר - מזרחיטטי - 42760						

צילום: ויטי איתמר

בתאל קולמן @batelkol

ארוכה הדרך לחירות

מעמד האישה במרוקו הולך ומשתנה לטובה: חוקים מיושנים מתעדכנים, הבערות מצטמצמת ותפקידים ציבוריים נפתחים לנשים. אבל התרבות הפטריארכלית עדיין חזקה יותר מהחוקים, שלא תמיד מיושמים בפועל

הליברלים מושלים בפרלמנט. הדבר פתח פתח להידוש היחסים עם ישראל, וניכר גם במספר השרות בממשלה: אם בממשלה הקודמת כיהנו ארבע נשים, כיום ישנן שבע שרות. בספטמבר 2021, באופן חסר תקדים נבחרו שלוש נשים לראשות ערים גדולות במרוקו: אסמא רלאלו (52) נבחרה לראשות עיריית רבאט; נבילה ארמילי (47) נבחרה לראשות עיריית קובלנקה, העיר הגדולה במדינה; ופטמה איזהרא אל-מנצורי (45) נבחרה לראשות העיר מרקש. בקריקטורה נוספת של אליהור, שפורסמה ביום האישה הבינלאומי האחרון, שוב נראית האישה הלבושה ג'לביה סגולה. הפעם היא רוכבת על אופניים שעשויים מצמד המילים "חוק המשפחה" שיש בהם פנצ'ר, לעבר השלט "זכויות האישה".

דוגמה כואבת ל"פנצ'רים בגלגלים" הוא סיפוריה של הנערה אמינה פילאלי, שסיפור התאבדותה טלטל את מרוקו בשנת 2014. כשהייתה כבת 13 נאנסה אמינה בידי גבר כבן 20 סמוך לבית הספר שבו למדה. באותן שנים במרוקו עוד היה נהוג חוק שלפיו האנס יכול לשאת את הנאנסת ולהימלט מעונש. משפחתה של אמינה החליטה לחתן אותה עם האנס כדי להימלט "מהכתם הנורא". האנס כנראה התעלל בה קשות גם בזמן הנישואין, וכעבור כחצי שנה שלחה אמינה יד בנפשה בעזרת רעל עכברים ושמה קץ למסכת ייסוריה. מותה המחריד עורר זעם רב

▲ **מלך מרוקו עם חברות הפרלמנט**

ד"ר עידית בר
צילום: אוהד רמתי

בורקה? רק אחרי שהבין שאני תיירת, הוא שלף בורקה ונתן לי לקנות".

בשנת 2018, בהחלטה היסטורית ובעקבות מדינות אחרות כמו האמירויות, תוניסיה ומצרים, ביקש המלך לחזק את האסלאם המתון – שוב, דרך העצמת הנשים, ואפשר לנשים להתמודד על משרת עארול (נוטריון הלכתי) שעד כה הייתה פתוחה רק לגברים. "בהליכי נישואין או גירושין ולמעשה בכל דבר שקשור לחוק המשפחה, בני הזוג נדרשים לחתום במשרד ממשלתי. בדרך כלל היה יושב שם גבר חבוש תרבוש, ופתאום גם נשים ממלאות את התפקיד", אומרת בר.

במאי 2018 התמודדו 19 אלף איש על 800 משרות. מתוכם נבחרו 299 נשים למשרה הנחשקת, והפכו לעובדות רשמיות של משרד המשפטים. "אין ספק שמדובר בצעד אדיר לשוויון בין גברים לנשים", סבורה בר. "ההתרגשות מהשינוי הזה נראתה היטב ברשתות החברתיות. לא מעט בני זוג שהגיעו להירשם לנישואין ופתאום גילו אישה 'מורשתית נישואין' חותמת להם על המסמכים, הצטלמו איתה והעלו לאינסטגרם".

רוחות השינוי ניכרות גם באיגוד תפקידים בשלטון המקומי ובשלטון הארצי. בממשלה האחרונה שנבחרה באוקטובר איבדה המפלגה האסלאמית מכווחה, וכעת

אישה בג'לביה סגולה חותרת בים. במאמצים אדירים היא מנסה לשבור קרחון, כשסביבה חגים כרישים. כך ציירה הקריקטוריסטית המרוקאית ריהאם אליהור את סיפורה של האישה המרוקאית בתקופתנו. על הקרחון נכתבו המילים "איהשוויון בחיים הציבוריים", הכרישים הם "הטרדה מינית", "התעמרות" ו"עושק".

אף שבעשורים האחרונים חלו תמורות גדולות בכל הנוגע למעמד האישה במרוקו, זכויותיה ומקומה במרחב הציבורי – יש בתחום מורדות ועליות, התקדמות ונסיגות. בעצם, כמו בכל המאבקים הפמיניסטיים באשר הם, על הניואנסים התרבותיים של כל מקום. כרגיל אפשר לראות את החצי הריק של הכוס או את המלא, להתמקד בשינוי המבורך או להסתכל על כבדת הדרך הארוכה שעדיין נדרשת כדי שלנשים יהיו חיים טובים ובטוחים יותר. "מרוקו היא חברה פטריארכלית, דבר שבא לידי ביטוי בהמון נושאים, ויש בה בעיות רבות ביחס למעמד הנשים, אבל בזכות המלך מוחמד השישי חלים שינויים גדולים בנושא", אומרת ד"ר עידית בר, חוקרת ומרצה על החברה והתרבות הערבית ויועצת תרבות.

ואכן, מאז הכתרתו לאחר מות אביו בסוף שנת 1999, הפך המלך מוחמד השישי – שנודע בגישתו המודרנית והפתוחה למערב – לבן בריתם של ארגוני החברה האזרחית וארגוני הנשים. במלחמתו באסלאם הקיצוני, שם לו המלך למטרה להעצים את הנשים במדינתו ולקדם את זכויותיהן, מעמדן והשכלתן. ניצני המהפכה החלו לצוץ כבר בתקופת אביו, אבל השינוי המובהק אירע ב-2004. "חוק המשפחה" שאושר בפרלמנט קבע שהמשפחה נתונה לחסות ואחריות משותפת של שני בני הזוג, ולא רק של הגבר. החוק אסר על פוליגמיה, העניק זכויות רבות יותר לנשים במקרי נישואים או גירושין, העלה את גיל המינימום לנישואים מ-15 ל-18 ועוד. המגמה הזו נמשכה, ובשנת 2011, בעקבות "האביב הערבי", התקבלה במרוקו חוקה חדשה שמיסדה את השוויון המגדרי.

דבר נוסף שהביא המלך הוא שהדרך לשינוי עומק חברתי עוברת בהשכלה ובהיגיון. כבר בשנת 2000 הכריז מלחמה על הבערות ועל פרויקט לאומי ל"מחיקת האנאלפביתיות". "הוא הורה לפתוח את המסגדים לכל מי שלא רכש השכלה. בכפרים ובהרים, בשונה מהערים הגדולות, נשים לא קיבלו השכלה", אומרת ד"ר בר. "עדיין יש פחד לשלוח את הבנות לבית ספר מהסיבות המסורתיות, שתומתן לא תיפגע, והן בדרך כלל עובדות כשדות ומתחתנות בגיל צעיר. נוצר מצב שנשים רבות לא יודעות קרוא וכתוב ולא יכולות אפילו להתכתב בוואטסאפ או במייל עם ילדיהן שגרים רחוק". על פי נתוני הממשלה, בשנת 2018 השתתפו יותר משלושה מיליון איש בתוכנית לביעור הבערות, ו-96 אחוזים מהמשתתפים היו נשים. בשנת 2018 שיעור האנאלפביות במדינה עמד על 76.4 אחוזים בקרב הנשים, ו-45.6 בקרב הגברים.

המלך נגד הבורקה

ביטוי נוסף למלחמתו של מוחמד השישי באסלאם הקיצוני הוא מאבקו בבורקה, המכסה את גוף האישה כולו, כולל הפנים, מלבד חרך צר לעיניים. בשנת 2017 פרסם המלך הוראה ולפיה אסור לייצר, למכור ולקנות בורקות. אבל כמו בכל מקום, טבעם של חוקים שהם יוצרים שוק שחור. במהלך ביקור במרוקו באותה תקופה, מספרת בר, היא חיפשה בתמימות בורקה בשוק. "ראיתי שהמוכר מסתכל עליי במבט קצת מוזר שלא ידעתי לפרש. הוא נבהל, אולי חשב שאני קשורה למודיעין, אבל משום מה החליט בכל זאת לסמוך עליי. הוא הוביל אותי אחרי כ-15 דקות בסמטאות צרות. בשלב הזה גם אני נבהלת והתפללתי שאצא מזה בשלום. בסוף הגענו לחנות קטנטנה, ובעל החנות תחקר אותי: מי את? מאיפה את? למה את רוצה

27.69x31.15	2/2	15	עמוד	ימן - יומן	04/2022	81420849-6
עידית בר - מורחטיי - 42760						

המחאה ברבאט לשחרורה של חאג'ר ראיסוני, אוקטובר 2019

צילום: AFP

מרווה אישרקי, פעילה חברתית מטנג'יר: "אנחנו נוהגות לומר שגברים כאן יודעים רק שני פסוקים בקוראן - הפסוק שמדבר על נישואים לארבע נשים, והפסוק על חוק הירושה המפלה"

ראש עיריית מרקש, פטמה אל-מוצורי
צילום: גטי אימג'ס

ראש עיריית קזבלנקה, נבילה ארמילי
צילום: Warda Douhari

נשים בפוליטיקה וכן הלאה. באוניברסיטאות שלנו יש רוב נשי, אנחנו מסיימות את הלימודים בהצטיינות, אבל עדיין לא רואים שנשים תופסות מספיק תפקידים מובילים. המציאות הזו היא תוצאה ישירה של התרבות הפטריארכלית. עד היום אנחנו שומעים בדיחות על תפקוד של נשים – אם אישה תהיה במאית היא תוביל את המקום לכאוס, נשים נוהגות גרוע וגורמות לתאונות וכו'.

"גם העובדה שגברים רבים במרוקו נוטים להעדיף שהנשים שלהן לא יעבדו, לא תורמת להדירה מסיבית יותר של נשים לשוק העבודה. אין לי סטטיסטיקה בנושא, אבל זה בהחלט מה שאני חווה סביבי. לכן אני מאמינה שהשינוי יכול לצמוח רק מלמטה. אנחנו צריכים ללמד את הילדים שלנו מההתחלה שגבר ואישה שווים, ושתפקידן של הנשים אינו במטבח בלבד. השינוי צריך לבוא מהחינוך ומהאופן שבו אנחנו מגדלים את הדרך הצעיר שלנו, כדי שיהיה לנו עולם בטוח וטוב יותר בעבור הנשים".

מרווה מתארת את מקרה אמינה פילאלי כנקודת ציון משמעותית שחוללה שינוי. "נשים מבינות שהן לא צריכות לחוש בושה על אונס וניגשות עם משפחותיהן לבית המשפט. כמוכן, גם בבית המשפט יש קשיים: לא תמיד מאמינים לנפגעות, ההליכים ארוכים מאוד, ובסופו של דבר האנס יכול לצאת בעונש קל כמו חודש מאסר. העבודה כאן כפולה – להחמיר את רף הענישה, ולהעלות את המודעות החברתית.

"באופן אישי, כרווקה, לי אין צרות, אבל אני רואה עם מה חברים שלי מתמודדים. לזוגות לא נשואים וללהט"ב אין זכות קיום במרוקו. יש גל של שינויים בזכות תנועות הנשים הגדולות והעבודה הקשה של פעילים רבים, אבל הדרך עדיין ארוכה ויש צורך בפעולות ותיקונים נוספים, וגם ביישום החוקים הקיימים בקפדנות גדולה יותר".

ההתנשאות והזלזול הם לא סוכני שינוי טובים, טוענת מרווה. "המחשבה שאפשר לדבר עם אנשים על שינויים וזכויות ותוך כדי כך לגרום להם להרגיש שכל מה שהם מאמינים בו הוא שגוי או מיושן – נשגבת מבינתי. אנשים לעולם לא יקבלו את השינויים שעליהם מדברים, גם אם יפעלו לטובתם, כשהם מזהים שמרכיבים משמעותיים כל כך בוהות שלהם מותקפים". מרווה מפרידה בין מסורות שהשתרשו במרוקו בהשפעת המרחב הפטריארכלי, ובין חוקי הדת עצמם. "במרוקו מסורות מאחדות את כל האזרחים. אנשים נוטים להאמין במסורות יותר מאשר בדת עצמה. למשל בעיר שבה גדלתי, טטואן, נשים מורשות לבקר בבית הקברות רק בימי חמישי. מובן שמדובר על מסורת, אבל אנשים מאמינים שזה חלק מהדת".

אסמא אל-מוראבט, רופאה וחוקרת פמיניסטית מרוקאית, טוענת שעל פי האסלאם לא אמורים להיות הבדלים בין גברים לנשים, וכי מי שיצרו את התרבות הפטריארכלית הם חכמי הדת שפירשו את הקוראן. לדבריה, האתגר של הנשים כיום הוא לייצר מסורת פרשנית שתואמת את רוחות השוויון, ורק כך יגיע השוויון המיוחל. עלפי מוראבט, מעבר לרפורמות החוקתיות ביחס לזכויות הנשים, הרפורמה האמיתית והחשובה ביותר היא במוחה של האישה – מכיוון שנשים כובלות את עצמן בעצמן.

מרווה מסכימה עם רוח הדברים. "אנחנו חיים בחברה פטריארכלית דומיננטית. במסורת האסלאמית יש מקום של כבוד לנשים שנחשבות מורות האסלאם, ושלמדו את הגברים את חוקי הדת במסגד – כמו עאישה בנת אבריכר, הפסה בנת עומר ונשים מכובדות אחרות שצמחו לאורך ההיסטוריה של האסלאם. אבל המסורות של החברה הן פטריארכליות בעיקרן, ונוטות להפוך הכול לטובת הגברים.

"אנחנו נוטות להתבדה, אם כי לא מדובר בכדיחה אלא במציאות עגומה, שגברים יודעים רק שני פסוקים בקוראן – הפסוק שמדבר על נישואים לארבע נשים, והפסוק על חוק הירושה. לעומת זאת הם שוכחים את הפסוקים הרבים ואת החוקים שבהם נשים זוכות להערכה רבה – כמו דיני הגירושין שבהם האישה מקבלת יותר זכויות ממה שיש לנו בחוקים המודרניים, ופסוקים נוספים אחרים שמזכירים שפע של זכויות נשים.

"מרוקו עשתה שינויים ומהלכים מדהימים ומרחיקי לכת בזכויות נשים וקידומן. אבל יש דברים שעדיין דורשים שינוי או יישום בצורה תקיפה יותר כמו חוקי הטרדה מינית, חוקי אונס,

הקריקטורה של ריהאם אליהור, מרוקו

במרוקו. מחאה שפשטה ברשתות החברתיות הצליחה לחולל שינוי. בשנת 2016 שונה הסעיף שהתיר לאנסים להתחתן עם קורבנותיהם; עם זאת, יש משפחות שמתוך בושה עדיין מעדיפות לחתן את בנותיהן עם האנסים, אם הסיפור ייסגר בלי בית משפט.

מקרה אחר שחולל סערה במרוקו הוא עונש המאסר שנגזר ב-2019 על העיתונאית חאג'ר ראיסוני ובן זוגה, בעקבות האשמתם ביחסים מחוץ לנישואים והפלה בלתי חוקית. המחאה הנשית הובילה את המלך להעניק להם הנינה, אם כי התנועות הפמיניסטיות לא הסתפקו בכך וטענו כי לא די בחנינה של חמלה אלא יש צורך בשינוי החוק מיסודו.

"הפעילות הפמיניסטיות במרוקו פועלות למען שינויים נוספים בחוק המשפחה", מרחיבה בר. "אחד מהם הוא שוויון בירושה – נושא כאוב במיוחד. הן רוצות שחוק המשפחה יאפשר לנשים לרשת כמו הגברים. לפי ההלכה המוסלמית נשים מקבלות חצי מהגבר בירושה, הלכה שעדיין נהוגה היום במרוקו. נושא נוסף שמעסיק את האקטיביסטיות הוא סעיף שאוסר על בני זוג שאינם נשואים לקיים יחסי מין. העונש על עבירה כזו הוא בין חצי שנת מאסר לשנה, ובדרך כלל נאכף רק על הנשים. הפמיניסטיות מנסות לשנות את הסעיף הזה, וטוענות שהשלטון לא אמור להיכנס לחדרי המיטות של האזרחים".

בר משרטטת את הציר שעליו נעה החברה המרוקאית, בין מסורת לקדמה. "מצד אחד יש המון רפורמות: שינוי חוק המשפחה, ביטול האפוטרופסות (מצב חוקי שבו הגבר קובע הכול לאישה; ב"ק), התירו לנשים להתגרש והילדים אף יכולים להישאר אצלן, בשונה ממדינות אסלאמיסטיות אחרות. מצד שני המסורת מושכת אחורה. לא בכל מקום ידה של המדינה משגת לאכוף את החוק, ועדיין יש מקומות שבהם מחתנים נערות בגיל צעיר. התחושה היא שיש חבל שכל הזמן נמשך בין שני קצוות – קדימה ואחורה. הרצון לאפשר קדמה לנשים ולפתוח להן דלתות שהיו נעולות בפניהן נהדר על ידי המסורת, הדת וכוחות שמרניים שמנסים למשוך את הנשים בחזרה לאחור".

השינוי יבוא מלמטה

קל להסתכל מבחוץ על מרוקו ולצקצק, ולא חסרות סיבות: יחסים מחוץ לנישואים עלולים לעלות במאסר; אנס שהורשע יכול לקבל שלושה חודשי מאסר, לצאת לחופשי ולהמשיך למרר את חייה של הנפגעת; זוג לא נשוי לא יכול לשכור דירה או חדר במלון; והאשמת הקורבן מושרשת עמוק בתרבות. ובכל זאת, "מי שמכיר את מרוקו לאורך זמן רואה את השינוי במעמד האישה", אומרים לי יודעי דבר.

עם כל הכבוד לחוקים ולחשיבותם, ויש הרבה כבוד, הם רק חלק מהתמונה. שינויים כאלה אינם מתרחשים ביום אחד, שכן בסוף מדובר על שינוי עמוק במנטליות ובתרבות הפטריארכלית. נקודה מעניינת ששופכת אור על המאבק הפמיניסטי במרוקו, היא שהשינוי המשמעותי ביותר במעמד האישה נחקק בחוק שנקרא "חוק המשפחה", ולא חוק מעמד האישה לדוגמה. לא מדובר בטרמינולוגיה בלבד אלא בכך שבחברה המרוקאית עדיין אי אפשר לדון בזכויותיה ובאפשרויותיה של האישה במנותק מהחוליה ששמה משפחה. המאבק למען שחרור האישה המרוקאית מתקיים במרחב שבו למסורת יש אחיזה איתנה, וגם אם לא תמיד יש סתירה בין השניים, האתגר בוודאי גדול יותר.

"אני אישה שמכסה את הראש ומאמינה בזכויות נשים ובשינויים רבים שהחברה המרוקאית צריכה לתקן", אומרת לי מרווה אישרקי, מתרגמת ופעילה חברתית מהעיר טנג'יר. "אני פעילה בנושאים האלו מגיל 19, ובכל זאת עדיין שומעת אמירות כמו 'את חובשת היג'אב אז את מדוכאת', מפי 'פמיניסטיות'. פמיניסטיות במרוקו, ואני מאמינה שזה נכון גם לישראל, נוטות להביא איתן 'פמיניזם לבן' שיש לו הקשרים תרבותיים מסוימים – ולהלביש אותו על חיים אחרים, שיש להם הקשרים תרבותיים אחרים". בדיוק מהסיבה הזו היא נמנעת מלהגדיר את עצמה באופן מלא "פמיניסטית", ובוחרת בהגדרה "womanist" ("נשיסטית" בעברית), בהתאם למונח שטבעה הסופרת האפרו-אמריקאית אליס ווקר.